

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی
دانشکده علوم سیاسی

پایان نامه برای درجه کارشناسی ارشد (M . A)
در رشته روابط بین الملل

عنوان

تأثیر کاهش تصدی گری دولت در تسریع روند دموکراسی در ایران معاصر

استاد راهنما :

دکتر محمد توحید فام

استاد مشاور :

دکتر بیژن نیری

پژوهشگر :

جواد مسعودی

زمستان ۱۳۸۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی
دانشکده علوم سیاسی

پایان نامه برای درجه کارشناسی ارشد (M . A)
در رشته روابط بین الملل

عنوان

تأثیر کاهش تصدی گری دولت در تسریع روند دموکراسی در ایران معاصر

استاد راهنما :

دکتر محمد توحید فام

استاد مشاور :

دکتر بیژن نیری

پژوهشگر :

جواد مسعودی

زمستان ۱۳۸۹

تقدیم :

به همسر

که در تمام دوران تحصیل من خصوصاً در طول نگارش و تدوین رساله حاضر با تحمل تمام مصائب و ناملایمتی های زندگی، همواره مرا مورد لطف و حمایت خود قرار داد

به دخترم ستاره

که فراگیری علم و دانش را در جهت خدمت به بشریت از کودکی آموخت

و

به شش استاد برتر علوم سیاسی و روابط بین الملل ایران

که کلام گهر بار آنان در جای جای این رساله میدرخشد

(بر اساس حروف الفباء)

دکتر سید علیرضا ازغندی

دکتر حسین بشیریه

دکتر محمد توحید فام

دکتر صادق زیبا کلام

دکتر محمود سریع القلم

دکتر سید عبدالعلی قوام

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- طرح مسئله تحقیق:

امروزه در پی جهانی شدن و تحول مفهوم دولت، نظریه های مختلفی در این باب و همچنین اشکال مختلف آن از جمله دولت حداقلی بوجود آمده است. دولتی که با کاهش تصدی گری خود در جامعه، کارکردها و کارویژه های خود را محدود نموده و قدرت نرم افزاری خود را تا حد امکان به مردم و نهادهای مدنی جامعه از جمله احزاب، اصناف، گروهها و تشکلات مدنی در بعد سیاسی و اقتصاد آزاد و خصوصی در بعد اقتصادی تفویض می نماید. خاستگاه دموکراسی که در سده جدید رایج ترین و شاید مهمترین گزینه برای نظامهای سیاسی می باشد؛ در اروپا و آمریکا بود و کم کم به تمام قاره ها و کشورها، فارغ از تفاوت های نژادی یا قومی، مذهبی و فرهنگی، سرایت پیدا کرد، بطوریکه سرانجام جای نظامهای سیاسی توتالیتر، فاشیستی و تک حزبی که مدتی در قرن بیستم استقرار داشتند را گرفت. امروزه مشارکت سیاسی نهادهای مدنی علاوه بر اینکه از اصول مسلم استقرار دموکراسی و رژیمهای دموکراتیک می باشد، همچنین عدم وجود آن می تواند عاملی جهت آسیب شناسی رژیمهای به ظاهر دموکرات نیز باشد.

هر چند دموکراسی به سرعت در بین کشورهای جهان رو به گسترش است، اما به طور قطع نمی توان آن را نظامی جهانی دانست، چنانکه در عصر جدید هنوز هستند نظامهای سیاسی ای که اقتدار طلب بوده و یا حالتی شبه دموکراتیک دارند (بشیریه، ۱۳۸۷: ۱۵). «بنابر این در اواخر قرن بیستم به سختی میتوان ادعا کرد که نظامهای سیاسی جهان تجربه دموکراسی گسترده را حتی به مفهوم محدود قانونی حق گزینش رهبران سیاسی با انتخابات آزاد به وسیله همه شهروندان بزرگسال نشان می دهند. دموکراسی محصولی بسیار جدید، ظریف و کمیاب است که توسط گروههای توانگر، ممتاز و مسلط که همواره از تهاجم مستقل و بی نظم توده ها به سیاست بیمناکند، دائماً تهدید و اغلب سرکوب می شود» (باتامور، ۱۳۶۸: ۳۱-۳۰).

در واقع ظهور پدیده دولت - ملت که دستاورد کنگره وستفالی و میثاق ۱۶۴۸ میلادی است؛ به حاکمیت ملتها در چارچوب جغرافیایی ثابت بخشید و از این زمان بود که مرزهای سیاسی به همراه

حاکمیت دولتها بوجود آمد و در این میان مفهوم دموکراسی نیز واژه ای است که همواره در کنار دولت مطرح گشته است. هر چند در طول زمان وجود دولتهای توتالیتر در برهه ای از تاریخ باعث گسستگی پیوند این دو مفهوم گشته است، اما در مجموع و بطور کلی نمی توان منکر تاثیر متقابل دولت و دموکراسی بر یکدیگر شد. با این حال روند تحول دولت - بالاخص دولت حداقل - و چگونگی تاثیر آن بر دموکراسی از مقولاتی است که باید مورد بررسی قرار گیرد.

خواست و اراده ملت و مشارکت فعال سیاسی آنها در مولفه های چون انتخابات نمود پیدا می کند، در حقیقت می تواند ضامن بقاء و رشد دموکراسی در جوامع مبتنی بر نظامهای مردم سالار باشد، بنا بر این هر چقدر که ارکان اجتماعی مشارکتهای مدنی و سیاسی متزلزل می گردد، از اعتبار و ارزش تصمیمات دموکراتیک، حتی اگر به لحاظ شکلی نیز درست باشند، کاسته می شود (هابرماس، ۱۳۸۶: ۱۱۹). در این بین روند تحول دموکراسی از ابتدا تا به امروز علیرغم مشابهت با روند تحول دولت؛ اما در جهت عکس بوده است. به این معنا که هرچند در ابتدا شاهد محدودیت حوزه و افزایش قدرت دولتها دموکراسی بوده ایم اما در آغاز قرن بیست و یکم شاهد گسترش دموکراسی و محدودیت نظامها و دولتهای خودکامه هستیم، به طوریکه حتی در کشورهای غیر دموکراتیک نیز می توان رگه هایی از مبانی دموکراسی را هر چند ضعیف، پیدا نمود و اینگونه نیست که مردم همانند قرون میانه میلادی، از روی ترس و یا اجبار تن به حاکمیت شاهان و حاکمان مستبد دهند.

ترس و رضایت دو عامل روانی و محکی جدی برای تشخیص حکومتهای غیر دموکراتیک از نظامهای دموکراتیک است. در واقع پیروی مردم از حکومتهای دموکراتیک بر اساس تضمینی است که آن نظامها به آنها داده است تا رضایت خاطرشان را به دست آورد. پذیرش تصمیمات چنین حکومتی بر اساس ترس و یا اجبار از سوی مردم، نشان دهنده حکومتهای غیر دموکراتیک است (بشیریه، ۱۳۸۷: ۱۹). با توجه به این توضیحات، بحث دولت و دموکراسی و جریان دموکراسی خواهی در ایران از زمان مشروطه تا به امروز به عنوان یک نمونه عینی تاریخی و همچنین ضرورت وجود یک دولت کوچک به عنوان مطلوب ترین شق توسعه دموکراسی نیز از مواردی است که رساله حاضر درصدد بررسی تاثیر متقابل آنها در فضای بسته نظامهای سیاسی مقاطع تاریخی یکصد سال گذشته در

ایران می باشد. البته فرآیند دموکراسی خواهی ملت ایران از مشروطه تا به امروز دچار تحولات بسیار شده و در مسیر پر پیچ و خم خود بارها دچار انحراف گشته و دولت نیز یکی از مقوله هایی بوده که دموکراسی ایرانی با آن در یک تعامل و تزامم، یک قرن اخیر را سپری کرده است. هرگاه دولت در یک احترام متقابل با جامعه؛ به گسترش دموکراسی و نهادهای مدنی اهتمام ورزیده در حقیقت تعامل بین دولت و دموکراسی را شاهد بوده ایم و بالعکس زمانیکه دولتهای معاصر در ایران حوزه دموکراسی را تنگ کرده و آنرا به اسارت گرفته اند، در واقع مزاحمی بیش برای جامعه مدنی، احزاب و در کل ارکان دموکراسی نبوده است. همانطور که می دانیم رابطه دولتها با دموکراسی از حداقل به حداکثر حالتی عکس دارد. در واقع در پرتو یک دولت حداقل به یک دموکراسی حداکثر رسیده و بالعکس در صورت عدم کاهش تصدی گری دولت از یک دولت حداکثری به یک دموکراسی حداقلی خواهیم رسید.

نهضت مشروطه شکل جدیدی از شیوه حکومتداری را ارائه داد که مهمترین آنها ایجاد مجلس شورای ملی و گسترش نهادهای جدید سیاسی و مدنی در آن بود. تفکیک قوا اولین بار در همین دوره بود که به واسطه تاسیس عدالتخانه مطرح گشت. با تمام اینها اما ساختار سیاسی ایران بعدها آنگونه که انتظار می رفت از انسجام لازم برخوردار نشد و آن آرامش نسبی سیاسی که در دوره مشروطیت بوجود آمده بود، به واسطه تضاد آراء و افکار مختلف سیاسی، ملی و مذهبی، در نهایت به دیکتاتوری رضا شاه تبدیل شد (مصلی نژاد، ۱۳۸۳: ۱). می توان اینگونه نتیجه گرفت که فضای سیاسی دوره مشروطه شرایطی بوجود آورد تا جامعه مدنی در آن به رشد و بالندگی برسد، اما به تدریج که از استقلال احزاب و مطبوعات کاسته شد، جامعه مدنی مجدداً به سمت شکل سنتی قدرت سوق پیدا نمود و بدین خاطر است که ما در دوران رضا شاه با احزاب و نشریات دولتی بیشتری نسبت به دوره مشروطه برخورد می کنیم. رابطه یکسویه دولت با مردم، در جامعه مدنی تبدیل به تعامل دو جانبه بین آنها می شود، بنا بر این جامعه مدنی و نهادهای مستقل آن در حقیقت حکم یک تنظیم کننده ساختار سیاسی قدرت را ایفا می کنند و واسطه ای میان دولت و ملت هستند که با مکانیسم های تنظیم کننده خود از قبیل احزاب، مطبوعات مستقل، گروههای فشار و ... نبض جامعه و

دولت را در دست گرفته و مانع از بین رفتن دموکراسی و همچنین به وجود آمدن سلطه خودکامگان و جریان تمامیت خواه می شوند.

اصل تساهل و نقد پذیری در جامعه مدنی جهت کنترل قدرت دولت و دولتمردان نیز بسیار مهم و تاثیر گذار است. این نقد و بررسی ها، خطای احتمالی نخبگان ابزاری را به حداقل می رساند. بنا بر این می توان گفت که بهترین شکل برای کنترل قانونی و بدون خشونت دولت از سوی مردم، گروهها و تشکلات سازمان یافته سیاسی است که به شکلی قانونمند و به صورت مستقل از دولت پیوسته به نقد دولت و دولتیان پرداخته و به نوعی خود را بر سر خوان قدرت با دولت سهیم می کنند(شارپ و هلوی، ۱۳۸۶: ۱۹). از سوی دیگر روند تحول مفاهیم نشان می دهد که ما اصولاً نمی توانیم راجع به هیچ پدیده و موضوعی با قاطعیت نظر داده و حکم صادر کنیم، چرا که مفاهیم در حوزه علوم انسانی به دلیل گستردگی و تنوع آن و همچنین اندیشه متغیر و ذات تنوع طلب انسان، همواره نسبی بوده است.

«در جهان متغیر کنونی مفاهیم نیز همواره دچار تحول می شوند. این تحول مفاهیم نتیجه یک سلسله علل و عوامل است که پیامدهای خاص خود را به دنبال خواهد داشت. با توجه به کلیدی بودن مفهوم دولت در علم سیاست، هرگونه تحول در این مفهوم، آثاری را در اشکال و روشهای تمدن هر کشور خواهیم داشت. در این خصوص اگر دولت را تلاش هدفمند انسان برای تنظیم امور سیاسی تلقی کنیم، دموکراسی بی گمان یکی از آرمانها و آرزوهای اصیل انسانی و یکی از بهترین شیوه های کار حکومت در تاریخ تمدن بشری است که امکان مشارکت سیاسی را فراهم می سازد»(توحید فام، ۱۳۸۲: ۱۶). مفهوم دولت البته در نزد ایدئولوژی های سیاسی موجود در جهان به یک شکل تعبیر نمی شود. در واقع دولت که به تعبیری تلاش هدفمند انسان برای تنظیم امور سیاسی است، در نزد لیبرالها به مثابه نگهبان شب و لاجرم شری ضروری است که وجودش جهت حفظ امنیت افراد لازم است در حالیکه مکاتبی چون آنارشیسم و کمونیسم اساساً به وجود دولت اعتقادی ندارند. از سوی دیگر سوسیالیسم وجود دولت را در راستای تأمین منافع طبقه کارگر و در کل، جامعه کارگری یا پرولتاریا و راست نو و آموزه های آن یعنی نئولیبرالیسم و نو محافظه کاری، آن را صرفاً در جهت خدمت به ارزشهای فردی و اقتصاد بازار آزاد می خواهند.

در خصوص تحول مفهوم دولت علاوه بر هلد، هانتینگتون، تافلر و فوکویاما، اندیشمندانی چون پوپر، شوماخر، نوزیک، رزکراس، هابرماس و دیگران نیز نظریاتی ارائه داده و تغییرات جدیدی در حوزه دولت را پیش بینی کرده بودند. این تغییرات، باعث پیدایش مفهوم جدیدی از دولت، یعنی «دولت حداقلی» گشته و مفهوم کلی دموکراسی را نیز به نوبه خود تحت تاثیر قرار داد (همان: ۱۷). باید مفهوم دولت حداقلی را از مفهوم بی دولتی نوع آنارشیستی آن تفکیک نمود. آنارشیستها اساساً چون وجود دولت را به لحاظ اقتدار آن و دخالتش در امور فردی قبول نداشته و به نوعی منکر وجود دولت هستند، لذا نمی توانند حداقلی کارکردی برای آن متصور شوند اما برعکس، نو آنارشیستها وجود یک دولت با حداقلی کارکرد را پذیرفته اند. نو آنارشیستها نمی توانند قبول کنند که کمترین کارکردی برای دولت قائل نباشند، زیرا اموری چون حفظ امنیت جانی و مالی افراد جامعه و پاسداری از تمامیت ارضی کشور را از حداقلی ترین وظایف و کارکردهای مسلم و تفکیک ناپذیر یک دولت می دانند. وینست در این خصوص می گوید: «اما به دلایل چندی باید در خصوص دولت به دقت اندیشید. از نظر عملی مشکل بتوان زندگی را بدون دولت تصور کرد. وجود دولت نه تنها مبین وجود مجموعه ای از نهادهاست بلکه حاکی از وجود نگرشها و شیوه های اعمال و رفتاری است که مختصراً مدنیت خوانده شده و به حق جزئی از تمدن به شمار می آیند» (وینست، ۱۳۸۷: ۱۷).

الوین تافلر (Alvin Toffler) نیز در موج سوم با پیش بینی سه اصل کلی برای نظامهای سیاسی آینده، به بررسی وجوب ارتباط دولت و دموکراسی می پردازد. قدرت اقلیت اولین ویژگی است که وی برای حکومتها ذکر می کند و به دموکراسی نیمه مستقیم به عنوان دومین اصل که حکومتهای آینده باید بر آن بنا شوند اشاره می نماید. از بین رفتن تمرکز گرایی شدید و واگذاری مراکز تصمیم گیری به مردم که نوعی مشارکت سیاسی و مدنی را به نمایش می گذارد سومین اصل سیاست فردای تافلر در موج سوم اوست که بر پایه محدودیت دخالت دولت در حوزه های تصمیم گیری بنا شده است. با نگاهی به سه اصل یاد شده می توان دریافت که الوین تافلر نیز از پیروان برقراری «دولت حداقلی» و گسترش دموکراسی و مشارکت مردمی است و این همان چیزی است که وی آن را موج سوم یا همان دانایی می داند. پیدایش دولت و کارویژه های آن، دموکراسی و تعامل آن با دولت و سپس کاهش

اختیارات دولت و در مقابل افزایش مشارکت های سیاسی و دخالت های مردمی در امر سیاست، نوعی از تمدن بشری است که تافلر آنرا در سه موج کشاورزی، صنعتی و دانایی تعبیر کرده و معتقد است حرکت این تمدن از خشونت به ثروت و از ثروت به دانایی که عالی ترین شق آن است، در حال تغییر است (توحید فام، ۱۳۸۲: ۱۶). اما مهمترین تأثیر نهضت مشروطه که با نگرش متمم قانون اساسی تکمیل گردید، ظهور جریانها، تشکلهای و گروههای سیاسی ای بود که تا قبل از این هیچ سابقه ای از آنها وجود نداشت. این جریان های سیاسی، بعد ها پایه های سیاست های اجرایی ایران را شکل و قالب داده و تا به امروز نیز به همین منوال ساختار خود را حفظ کرده اند (رهبری، ۱۳۸۸: ۱۵۵). در واقع قبل از مشروطه ما دولت مدرنی نداشته ایم که در پی دموکراسی مطلوب باشیم و این مفهوم در گذار از این مرحله است که به تدریج آبدیده گشته و به مرحله امروزی رسیده است. هرچند که دموکراسی کنونی نیز با وجود یک دولت رفاهی مداخله گر، با دموکراسی مطلوب و استاندارد در سایه یک دولت حداقل فاصله بسیار دارد. باید توجه داشت که برای ایجاد دولت مدرن و در پی آن دموکراسی مطلوب، بستر و تمهیدات فکری و اجتماعی لازم در جامعه را نیز ایجاد کرد، در غیر این صورت وقتی پایه های یک ساختار، کج بنیان گذاشته شود، به نیمه راه نرسیده دچار مشکلات بسیاری خواهیم شد. واقعیت این است که نظامهای سیاسی در ایران در طی یکصد سال گذشته از ثبات و انعطاف پذیری یکسانی برخوردار نبوده است و ما همواره یا شاهد نظامهای بسته و انعطاف ناپذیر بوده ایم و یا در مقاطعی از زمان مثل دوران مشروطه با فضای باز سیاسی مواجه می شویم. این افت و خیز دموکراسی و استبداد در ایران بیشتر از اینکه متأثر از بازیگران رسمی و غیر رسمی نظامهای سیاسی باشد، مرهون روحیات، خلیات و خصوصیات فرهنگی و اجتماعی جامعه ایرانی در یک نظام بسته و ساده سیاسی است.

هانتینگتون معتقد است، هر اندازه که یک نظام سیاسی از سادگی، وابستگی، انعطاف ناپذیری و پراکندگی دور شود به همان اندازه به پیچیدگی، استقلال، انعطاف پذیری و یگانگی رسیده و درست به همان میزان نیز به توسعه سیاسی دست خواهد یافت (قوام، ۱۳۸۸: ۸۶). می توان اینگونه استدلال کرد که جامعه و نظام سیاسی ایران از دوره مشروطه گرفته تا پهلوی ها و حتی تا به امروز از آن

انسجام و قوام لازم برای رسیدن به پیچیدگی، انعطاف و یگانگی در مراکز تصمیم‌گیری جهت نیل به انسجام درونی و ثبات در تصمیم‌گیری، برخوردار نبوده است. «اگر چه مشروطه خواهی گامی موثر بسوی مدرنیسم محسوب می‌شد، اما واقعیتهای سیاسی ایران نشان داد که قبل از ایجاد بسترهای فکری و گفتمانی، هیچگونه تحول ساختاری شکل نخواهد گرفت. به همین دلیل جنبش مشروطه خواهی و انقلاب مشروطه ایران نتوانست نتایج موثری را در شکل‌بندی‌های قدرت ملی ایران ایجاد کند» (مصلی نژاد، ۱۳۸۳: ۱-۲). یکی از مواردی که در این خصوص می‌توان به آن اشاره کرد؛ عدم توجه به خواست و مطالبات زنان در دوران مشروطه و حتی بعد از آن بود. زنان آن دوره که نیمی از جمعیت کشور را تشکیل می‌دادند مثل سایر اقشار، خواستار مطالباتی چون حق داشتن حزب، نشریه و مدارس زنانه و بالاتر از آن حق رای از دولت و حکومت بودند، اما در عمل ما شاهد این هستیم که نه تنها در دوران مشروطه و حتی رضا شاه بلکه عملاً تا سال ۱۳۴۲ شمسی یعنی ۵۷ سال بعد از تصویب قانون اساسی مشروطه، زنان ایران از داشتن حق رای محروم بودند (ستوده، ۱۳۷۳: ۱۱۷-۱۱۶).

«در جامعه ایرانی خانواده سنتی بر اساس سلسله مراتب و وحدت خویشاوندی و گروه خانوادگی استوار است. در چنین جامعه‌ای، اعتبار و قدرت مرد خانواده در رسیدگی به امور اقتصادی و در فیصله دادن به اختلافات، اصلی مسلم و قابل قبول همگان است. چنین تلقی می‌شود که جنس مذکر برای فرمان دادن و زن برای فرمان بردن و اطاعت کردن متولد شده‌اند. در سنخ خانواده سنتی ایرانی هدف اصلی از تشکیل خانواده تولید مثل است، بدین دلیل زن تنها با بچه دار شدن می‌تواند به رسمیت شناخته شود» (ازغندی، ۱۳۸۷: ۹۷). از سویی دیگر دموکراسی و آزادی چیزی نیست که بوسیله تبلیغات بتوان آن را اعلام نمود، زیرا دموکراسی باید در همه ارکان زندگی افراد جامعه ملموس و قابل رویت باشد. حکومت و نظامی که مدعی آزادی و مردم‌سالاری است، نیازی ندارد که دائماً در رسانه‌های مختلف دولتی و غیر دولتی وابسته، آزادی و دموکراسی را در بوق و سرنا کرده و منت آن را بر سر ملت خود بگذارد. اصرار بر این نکته نشان‌دهنده این موضوع خواهد بود که چنین نظامی احتمالاً باید مشکل مردم‌سالاری داشته باشد. به هر روی، این پژوهش سعی دارد تا از یک سو بطور اختصار چگونگی پیدایش دولتها و سپس بررسی دولت حداقل و نقش آن در توسعه دموکراسی را بررسی کرده و از سوی دیگر با یک آینده‌پژوهی به

دموکراسی مطلوب در ایران و در سایه یک دولت مطلوب تر که از نظر نگارنده «دولت حداقل» می باشد برسد، ضمن اینکه بررسی و امکان سنجی کاهش تصدی گری دولت و نقش آن در تسریع روند دموکراسی در ایران نیز مورد تحلیل قرار خواهد گرفت. اگر چه هدف این تحقیق، تحلیل دولتها بالاخص دولت حداقل و تأثیر آن در توسعه دموکراسی و نیز توزیع قدرت در جامعه و کاهش اختیارات دولت در ایران می باشد، اما جهت تنویر مطالب، برخی وقایع نگاری و بازخوانی تاریخی مقاطع مختلف تاریخ سیاسی معاصر ایران نیز بیان شده است. البته بررسی موانع و مشکلات موجود بر سر راه بوجود آمدن دولت مدرن و مطلوب نظر ایرانی و همچنین استقبال و عدم استقبال دولتها در کاهش تصدی گری و ظایفشان به منظور تسریع بخشی به روند دموکراسی در دولتهای بوجود آمده بعد از مشروطیت خصوصاً بیست سال اخیر نیز از منظر نگارنده پنهان نخواهد ماند. پژوهشگر در واقع در طی این پژوهش ابتدا سعی در شناساندن دولت حداقل که محصول نظریات اندیشمندانی چون هایک، نوزیک، فریدمن، راتبارد، راین و ... می باشد را داشته و سپس به بررسی نقش سازنده آن جهت تسریع روند دموکراسی با رعایت ملاحظات فرهنگی و اجتماعی و سیاسی جامعه ایرانی می پردازد.

۱-۲- علت انتخاب موضوع :

موضوع انتخاب شده از سوی پژوهشگر سالهاست که ذهن وی را معطوف به خود نموده است. این انباشتگی تدریجی موضوع که ناشی از علاقه و کنجکاوی نگارنده در مبحث دولت و دموکراسی و تاثیر متقابل آنهاست، می تواند در نگارش پایاننامه ای در خصوص دموکراسی حداکثری و دولت حداقلی برای ایران فردا مثمر ثمر باشد. در واقع بحران دموکراسی در ایران و به چالش کشیدن آن از سوی حکومتها و دولتهای وقت از مشروطه تا به حال و عدم انسجام نهادهای مدنی و احزاب و عدم استقلال مطبوعات و همچنین بررسی تاثیر خصوصیات اجتماعی، فرهنگی و روانی جامعه ایرانی در شکل دهی به این اوضاع، از مهمترین نکات انگیزه انتخاب موضوع از سوی پژوهشگر می باشد. آینده پژوهی در این تحقیق دومین عامل انتخاب این موضوع می باشد، موضوعی که پژوهشگر در

پایان و در بخش نتیجه گیری این تحقیق بدان می پردازد و در نهایت مطالعه کتب و مقالات متعدد در خصوص موضوع ارائه شده سومین عامل انتخاب موضوع مطرح شده می باشد.

۱-۳- اهداف و ضرورت‌های پژوهش :

بسیار واضح است هر پژوهشگر و محقق که اقدام به تحقیق در مورد موضوعی می نماید، بطور قطع در پی کشف یک حقیقت یا اثبات یک نظریه و یا آراء خود در موضوع مورد مطالعه می باشد. اگر بپذیریم که موضوع انتخاب شده از سوی هر محقق ناشی از سوال‌هایی است که پیرامون آن موضوع برای وی بوجود آمده، پس باید گفت که همه محققان و پژوهشگران در پی رسیدن از مجهولات به معلومات هستند. این فرآیند که با یک پرسش در ذهن شروع می شود، در نهایت با ارائه فرضیه یا نظریه به پایان می رسد. این قاعده در مورد رساله حاضر نیز صادق است، چرا که به دنبال این است تا اولاً دلایل عدم تکوین دموکراسی حداکثری در ایران را بیابد و ثانیاً تأثیر مثبت کاهش تصدی‌گری دولت در تسریع روند دموکراسی در کشور را بازگو نموده و در نهایت با ارائه راهکارهای پیشنهادی دولت حداقل رفاهی را تا گذار به دولت حداقل پیشنهاد می دهد. اگر چه در این باب نظریه‌ها و آراء گوناگونی از سوی اندیشمندان داخلی و خارجی ارائه شده است، اما باید توجه داشت که اشخاص تنها نظرات خود را بیان می کنند و آراء و نظریات هر شخص می تواند بصورت مکمل و یا نافی نظریات نویسندگان و اندیشمندان متقدم مورد استفاده قرار گیرد. چه بسا از همین نظرات گوناگون سایر اندیشمندان استفاده کرده و دیدگاه‌های جدیدی را مطرح نمایند، همانطور که نگارنده از این قاعده استفاده نموده است. در واقع فراهم شدن بستر اطلاعات گوناگون از سوی محققان و با اندیشه‌های متفاوت، باعث ایجاد تضارب آراء گشته و آیندگان با استفاده از این گنجینه‌ها و تجربه‌های پیشینیان، نظریه و آراء جدید و کامل تری نسبت به گذشته به بشریت تقدیم خواهند کرد و این روند همچنان ادامه خواهد داشت. موضوع «کاهش تصدی‌گری دولت و تأثیر آن در تسریع روند دموکراسی در ایران»، موضوعی نیست که در باب مفاهیم به کار رفته در آن، محققان و صاحب‌نظران مختلف صحبتی به میان نیاورده باشند، هرچند نباید منکر وجود پایان‌نامه‌های مشابه با موضوع

رساله حاضر شد اما به طور خاص می توان اذعان نمود که جرقه چنین موضوعی عیناً به همین شکل و محتوا در ذهن نگارنده بود که محرک اصلی جهت ارائه این پایان نامه در دوره کارشناسی ارشد گشت.

۱-۴- ادبیات پژوهش :

در خصوص عنوان تحقیق انتخاب شده هرچند در نوع خود موضوعی بدیع به شمار می رود، اما بدیهی است تحقیقات جامع و غنی تری نزدیک به این موضوع نیز انجام شده و می شود. مطالعه و بررسی این موضوع از سوی پژوهشگر، قطره ای از اقیانوس تحقیقاتی بزرگان و شخصیت‌های برجسته و صاحب قلم و نویسندگان توانا در رشته علوم سیاسی است. نگارنده در واقع با اتکا به این گنجینه های پیش رو و با استفاده از بینش متراکم خود قصد بررسی روند دموکراسی در ایران و کاهش تصدی گری دولتها از مشروطه تا حال به ویژه دولتهای رفسنجانی و خاتمی و نقطه مقابل آن دولت احمدی نژاد را با توجه به ساختار اجتماعی و فرهنگی جامعه ایرانی دارد. وجود چند پایان نامه تقریباً نزدیک به موضوع این تحقیق در دانشکده علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی از جمله رساله های با عناوین ذیل از مواردی هستند که سابق از این با قرابت به رساله نگارنده نوشته شده اند.

* مطالعه فرآیند دموکراسی در تاریخ معاصر ایران (از نهضت مشروطیت تا انقلاب ۱۳۵۷) (مردان حیدری کریم آبادی)

* بررسی فرآیند دموکراسی در ایران بین سالهای (۱۳۵۷-۱۳۳۲) (همت ملکی سرابگردانی)

* دولت حداقل از دیدگاه رابرت نوزیک (هنگامه قادری)

* چالش یکصد ساله ایران برای دموکراسی (نیلوفر افشار نژاد)

همچنین در این خصوص کتب ارزشمندی از اساتید فن وجود دارد که نگارنده از آنها بعنوان برخی از منابع خود مستفاد گشته است. در این زمینه به برخی از این کتابها اشاره می شود.

* دولت و دموکراسی در عصر جهانی شدن (محمد توحید فام)

* نظریه های دولت (اندرو وینسنت با ترجمه حسین بشیریه)

* درسهای دموکراسی برای همه (حسین بشیریه)

* عقلانیت و آینده توسعه یافتگی در ایران (محمود سریع القلم)

* تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران ۱۳۲۲-۱۳۲۰ (صادق زیبا کلام)

برای بررسی و تطبیق موضوعات رساله ها و کتب یاد شده بالا با موضوع رساله حاضر، لازم است به مختصری از موضوع هر یک از پایان نامه ها و کتابهای فوق به جهت بیان محتوای کلی آنها اشاره کنیم. ابتدا عناوین موضوع پایان نامه های مذکور را بررسی و سپس به موضوع کتابهای مورد اشاره خواهیم پرداخت. همانطور که می بینیم؛ در هر پنج پایان نامه فوق جریان دموکراسی در ایران هم از لحاظ ریشه تاریخی و هم از باب گفتار نظری مورد بررسی قرار گرفته، اما بحث کاهش تصدی گری دولت و نقش این کاهش در فرآیند توسعه دموکراسی ایرانی و ارائه نظریات مختلف و مدلی به نام دولت حداقل مبحث جدیدی است که نگارنده در پی واکاوی آنهاست. با این حال جهت تنویر افکار مخاطبان گرامی، خلاصه ای از منابع ذکر شده بالا بازگو خواهد شد. در بخش پایان نامه ها مردان حیدری کریم آبادی با موضوع مطالعه فرآیند دموکراسی در تاریخ معاصر ایران (از نهضت مشروطیت تا انقلاب ۱۳۵۷) به بررسی روند تحول دموکراسی از شروع دولت مدرن در زمان مشروطه تا پایان سلسله پهلوی پرداخته است. وی در رساله خود به بخش مهمی از تاریخ معاصر ایران از منظر دو سلسله شاهنشاهی که تفاوتی آشکار با یکدیگر دارند، پرداخته است. در این بین مولف مربوطه به تأثیر متقابل دولتهای بر سر کار آمده و جریان مشروطه خواهی مردم ایران نگاهی واقع بینانه انداخته و فراز و نشیبهای دموکراسی را نیز خصوصاً در سلسله پهلوی بطور کلی بررسی نموده است. این پایان نامه علیرغم تشابهات متعددی که از لحاظ موضوعی با رساله حاضر پیدا کرده است، اما حداقل در دو مورد فرقی اساسی با یکدیگر دارند. اولاً در رساله پیش رو به نقش دولت حداقل در برقراری دموکراسی مطلوب توجه ویژه ای شده است. همچنین پیامدهای آن برای جامعه ایران نیز بررسی شده است، در حالیکه در رساله حیدری کریم آبادی چنین مبحثی وجود ندارد. ثانیاً محدوده زمانی رساله حاضر کمی فراتر از محدوده زمانی پایان نامه مذکور می باشد و در آن دولتهای

بعد از انقلاب تا دو سال اول دور دوم ریاست جمهوری محمود احمدی نژاد را نیز در بر می گیرد. موضوع رساله بعدی؛ بررسی فرآیند دموکراسی در ایران از ۱۳۳۲ - ۱۳۵۷ می باشد که مولف آن یک مقطع زمانی از تحولات سیاسی رژیم پهلوی دوم را به نقد کشیده است. در اینجا پادشاهی محمدرضا پهلوی و بررسی وقایع دوران وی و تحولات مربوط به دولت و دموکراسی از کودتای ۲۸ مرداد تا پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۳۲-۱۳۵۷) بررسی می شود. از سال ۱۳۳۲ که با کودتای معروف و منتسب به آمریکایی ها، محمدرضا دوباره و به شکلی متفاوت از گذشته به صحنه سیاست بازگشت، احزاب و مطبوعات رو به سمت دولتی شدن رفتند و استقلال قوای سه گانه کمرنگ شد. این پایان نامه در واقع به بررسی جریان دموکراسی خواهی جامعه ایرانی و در مقطع زمانی مذکور به تبیین شرایط موصوف می پردازد. در پایان نامه بعدی با عنوان چالش یکصد ساله ایران برای دموکراسی مولف آن همانند نگارنده در پی این چالش از دوران مشروطه تا انقلاب اسلامی است. می توان گفت که افشار نژاد (مولف پایان نامه) نیز به شکلی دیگر به جریان دموکراسی خواهی در ایران و از منظر خود پرداخته که شباهتهای کم و بیش نزدیکی با تحقیقات اینجانب دارد. اما نکته قابل توجه این است که وی بیشتر به گذار دموکراسی از دوران مشروطه تا به حال پرداخته و به مقوله دولت حداقل، کار ویژه ها و نقش آن در تسریع روند دموکراسی اشاره ای ندارد. موضوع دولت حداقل از دیدگاه رابرت نوزیک هم موضوعی است که هنگامه قادری (مولف پایان نامه) به طور تخصصی در آن به مبحث دولت حداقل از زوایای اندیشه نوزیک پرداخته است. هرچند این موضوع و مطالب ارائه شده آن از جمله موضوعاتی است که بخشی از پایان نامه نگارنده را پوشش می دهد، اما همانطور که ذکر گردید، وی تنها به کالبد شکافی نظریات نوزیک در باب دولت حداقل و تشریح پیامدهای مثبت آن در جامعه سیاسی پرداخته که بسیار نیز ارزشمند است. رساله حاضر موضوع فوق را در نهایت به نوعی با دموکراسی و تأثیر آن در آزادی نهادهای مدنی همچون احزاب، مطبوعات و ان جی او ها در ایران پیوند زده و موضوعی به نسبت متفاوت را ارائه می دهد. بنا بر این همانطور که مشاهده می شود هر چهار موضوع بالا هر کدام گوشه ای از بخشهای مطروحه در رساله حاضر را بیان می نمایند و صرف نظر از ارزشمند بودن آنها که بطور تخصصی هم به آن موضوعات پرداخته

اند، اما باید گفت که تاثیر کاهش تصدی گری دولت در تسريع روند دموکراسی در ایران معاصر موضوع رساله حاضر، اثر دیگری است که با همه آنها تفاوت دارد.

اما در خصوص کتب یاد شده در ابتدای این بخش باید متذکر شد؛ هرچند که از مطالب آنها به تناسب و در بخشها و فصول مختلف این رساله استفاده شده است، با این حال رساله حاضر تفاوتی ملموس با کتب مذکور دارد. بنا بر این با توجه به تخصصی بودن این کتب، هر کدام جداگانه و مجزا، به صورت برجسته و غنی از مطالب، موضوعات خاص خود را دنبال نموده اند. بدین ترتیب کتاب **دولت و دموکراسی در عصر جهانی شدن** اثر محمد توحید فام منبعی است که به صورت نظری، تاریخیچه سیر تحول دولت و انواع آن از جمله دولت حداقل را با بیانی شیوا و قابل فهم، بررسی نموده و در این گذار، نظریات اندیشمندان مختلف نیز ضمیمه گفتار خود این کتاب شده است، بطوریکه مخاطب در پایان می تواند راجع به واژه دولت و انواع آن، حامیان و مخالفان آن و نظریات مختلف اندیشمندان در این خصوص، ساعتها اظهار نظر کند. کتاب **بعدی نظریه های دولت** اثر اندرو وینسنت می باشد که با ترجمه حسین بشیریه در دسترس قرار گرفته است. در این کتاب نیز بحثهای نظری راجع به دولت و انواع آن همچنین تاریخیچه پیدایش و ضرورت وجود دولت و بررسی نظریه های صاحب نظران متقدم و متأخر در خصوص مفهوم دولت و فعالیتهای مدنی جامعه آورده شده است. سعی نویسنده در این است که مدل مدرنی از دولت را در این کتاب به مخاطب خود ارائه دهد. کتاب **درسهای دموکراسی برای همه** اثر حسین بشیریه نیز ضمن بررسی مکاتب فکری دموکراسی، به نظریات پیشتازان اندیشه دموکراسی همراه با پیشینه تاریخی و زمینه های فرهنگی و اجتماعی آن و انواع دموکراسی های رایج نیز می پردازد. مطالب این کتاب نیز همچون اثر توحید فام با بیانی ساده و روان، حاوی اطلاعات ارزشمندی در خصوص دموکراسی است که نگارنده از آن بعنوان یکی از دهها منابع خود بهره جسته است. همانطور که ملاحظه می شود هر سه کتاب فوق حاوی اطلاعاتی تحلیلی است که در بخش مبانی نظری و تاریخی این رساله، و در فصول اول و دوم از مطالب آنها استفاده شده است. هر چند در فصول بعدی نیز از کتب مطروحه فوق به تناوب بهره لازم برده شده است. کتاب **عقلانیت و آینده توسعه یافتگی ایران** اثر محمود سریع القلم نیز از جمله منابعی است که

نگارنده در فصول سوم، چهارم و پنجم و در بخش نتیجه گیری از آن استفاده نموده است. سریع القلم در این کتاب با زبانی قابل فهم و رسا به دنبال چرایی عقب ماندگی جامعه ایرانی است. وی ابتدا به دنبال شناخت درد و علت این عقب ماندگی است و سپس در پی بررسی راههای درمان آن است. خصوصیات فرهنگی و اجتماعی، روحیات و خلیات مردم و در کل جامعه ایرانی و اینکه وجود این خلیات چه تاثیری در آینده سیاسی ایران دارد، از مهمترین مواردی است که وی به آنها اشاره می کند. و بالاخره آخرین کتاب مورد اشاره، **تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران ۱۳۲۲-۱۳۲۰** اثر صادق زیبا کلام می باشد که در آن وی به صورت تحلیلی، وقایع دو سال مورد اشاره را بررسی می کند. دوسالی که در آن بسیاری از رویدادهای سیاسی و اجتماعی تاریخ بعد از سقوط رضا شاه و شروع سلطنت محمد رضا پهلوی رقم خورد. همچنین وی با تحلیلی نزدیک به واقعیت توضیح می دهد که چگونه نهضت مشروطه و دستاوردهای آن دچار انحراف گشته و در نهایت به استبداد رضا شاهی منجر می شود. این کتاب نیز منبعی است که در این رساله در فصل سوم از آن استفاده شده است.

در پایان ذکر این نکته ضروری است که هرچند از پنج کتاب ذکر شده بالا با مشابهت های نزدیک در این رساله استفاده شده است، اما باید اذعان داشت، کتب بسیاری با موضوعات مشابه وجود دارد که شاید از دید نگارنده نیز دور مانده باشد. به هر حال رساله ها و کتب یاد شده که در حد امکان در دسترس اینجانب بودند، مواردی از تشابه را داشتند که در مورد آنها بطور اختصار توضیح داده شد.. به هر حال پژوهشگر با استفاده از پایان نامه های مذکور و کتب ذکر شده بالا و سایر کتب و مقالات فارسی و نشریات آمده در بخش منابع و همچنین استفاده از مقالات اینترنتی در حقیقت در پی تمرین و ممارست در شیوه نگارش، سخنرانی و آزمودن قوه استنباط و استدلال خود در بیان حقایق جدید از وضعیت دولت و دموکراسی در ایران و راههای پیشرفت و تسریع آنها در بستر نهادهای مدنی چون احزاب، مطبوعات و رسانه های خصوصی مستقل می باشد و البته که بر هیچ شاگرد در حال فراگیری خرده ای نیست اگر در جایی به خطا رفت و در جای دیگر استدلالی جدید آورد. چرا که

اگر به خطا رفت اساتید فن در اصلاح راه، وی را یاری نموده و اگر مسئله جدیدی را کشف نمود، استدلالش را خواهند ستود.

۱-۵- سوالات، فرضیات و متغیرهای پژوهش :

۱-۵-۱- سوال اصلی:

کاهش تصدی گری دولت چه تاثیری در روند توسعه دموکراسی در ایران خواهد داشت؟

۱-۵-۲- فرضیه اصلی:

به نظر می رسد کاهش تصدی گری دولت در وظایف و کارویژه های تعریف شده و انتقال آن به بخش خصوصی و غیر دولتی منجر به افزایش مشارکت سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مردم، توسعه احزاب و رسانه های مستقل و نهاد های خصوصی غیر دولتی و در نهایت افزایش سطح دموکراسی در ایران خواهد شد.

۱-۵-۳- متغیرها:

۱-۵-۳-۱- متغیر مستقل: کاهش تصدی گری دولت

۱-۵-۳-۲- متغیر واسطه: توسعه احزاب سیاسی، رسانه های مستقل و نهادهای خصوصی و غیر دولتی

۱-۵-۳-۳- متغیر وابسته: افزایش سطح دموکراسی در ایران

۱-۶- تعریف مفاهیم :

۱-۶-۱- دموکراسی: روندی از مشارکت مردمی در حاکمیت در امور مربوط به منافع عمومی که دارای تنوع متعددی از اشکال است. «مردم سالاری یا دموکراسی مجموعه ای از اصول و روشهاست که از آزادی انسان دفاع می کند. مردم سالاری، نهادینه شدن آزادی است که بر پایه حکومت اکثریت و حفظ حقوق فردی و اقلیتها استوار است و ضمن احترام به خواست اکثریت، مدافع سرسخت حقوق اساسی افراد و همچنین گروههای اقلیت است» (شارپ و هلوی، ۱۳۸۶ : ۱۳). به عبارتی دموکراسی (مردم سالاری) مجموعه ای از